

BASKETBOLÇU-MƏŞQÇİ QARŞILIQLI MÜNASİBƏTLƏRİN OYUNUN SƏMƏRƏLİLİYİNƏ TƏSİRİNİN TƏDQIQI

prof. əvəzi N.M. İbrahimova^{1a}, T.F. Əliyeva^{1b}

¹ Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası

^anigar.ibrahimova@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-7046-3313

^btehmene.aliyeva2021@sport.edu.az, orcid.org/0000-0003-1264-0040

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 15 sentyabr 2022

Dərc olunub: 27 dekabr 2022

© 2021 ADBTİA Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya. Bu elmi iş basketbol komandalarında münasibətlər probleminin analizinə həsr edilmişdir. Basketbol idman növündə “məşqçi-idmançı”, “idmançı-idmançı” sistemlərində qarşılıqlı münasibətlərin formalaşma prinsipləri, onlara obyektiv və subyektiv amillərin təsiri, həmçinin liderlik, rəhbərlik stili, şəxslərarası qarşılıqlı təsirin dinamikasında uyğunluq kimi ictimai-psixoloji amillərin rolu araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *münasibətlərin formalaşma prinsipləri, məşqçinin peşəkarlığı, idmançıların hörmət hissləri, qarşılıqlı münasibətlərin növləri.*

Aktuallığı: İdmançıların məşqçiyə münasibətini əsaslı şəkildə müəyyən edən amillərə, onlara məşqçinin necə davrandığı haqqında təsəvvürləri də aid etmək lazımdır.

Bu arada, məşqçinin idmançıları ilə necə davrandığı və idmançıların məşqçinin onlara münasibətini necə təsəvvür etməsində yaxın bir əlaqə vardır. Məşqçinin onların şəxsi və idman keyfiyyətlərini yüksək qiymətləndirdiyini təsəvvür edən idmançıları, öz növbəsində məşqçinin də şəxsi və peşəkar keyfiyyətlərini yüksək qiymətləndirirlər və əksinə. Lakin, məşqçi tərəfindən idmançıların doğru qiymətləndirilməsi, məşqçinin onlara münasibəti haqqındakı təsəvvürlərində olan mövcud qiymətləndirmə ilə uyğun gəlmir. İdmançıları, əksinə, bütün hallarda məşqçilərini daha yüksək qiymətləndirirlər.

İdmançıların məşqçiyə münasibətini müəyyən edən əsas amillərdən biri, məşqçinin ye-

tirmələri özünün idmana olan tələbi ilə təmin etmək qabiliyyətidir. Əgər söhbət bu tələblərdən gedirsə, onda öz yetirmələrinə böyük idman nəticələrinə nail olmağa kömək edən məşqçinin peşəkar keyfiyyəti yüksək dəyərə layiq görülür. Əgər idmanla əlaqəsi olmayanların razılığından söhbət gedirsə, onda idmançılarda simpatiya və hörmət hisslərini mövcud tələbləri maksimum dərəcədə ödəyən məşqçi vardır. Bu səbəbdəndə basketbolçu-məşqçi arasında qarşılıqlı münasibətlərin düzgün qurulması oyunda yüksək nəticənin əldə edilməsinə zəmin yaradan aktual məsələlərdən biridir [3].

Məsul turnirlərdə mübarizənin olduqca gərgin keçməsi idmançılardan psixiki və fiziki ehtiyatların tam şəkildə səfərbər olunmasını tələb edir. Yalnız psixoloji cəhətdən yaxşı hazırlıqlı olan idmançı oyunda onun qarşısında duran bütün məsələləri müvəffəqiyyətlə həll edə bilər.

Bununla əlaqədar olaraq, oyun fəaliyyətinin psixoloji faktorları, xüsusilə də oyunçunun psixoloji dayanıqlığına aid edilənlər, xüsusilə rol oynamağa başlayır. O, basketbolçunun fəaliyyətinə istinad edən psixofizioloji funksiyaların uyğunlaşma imkanları ilə və ekstremal şəraitdə psixi vəziyyətlərin adekvat dinamikası ilə müəyyən edilir [1].

Uğur üçün beş əsas mövzu

1. Məşqçi-İdmançı münasibəti: Məşqçi və idmançıları arasında qarşılıqlı etibar və hörmətə əsaslanan münasibətin mövcud olduğu yerdə - hər biri digərindən nə gözlədiyini təxmini bilir, digərinin necə ünsiyyət qurduğunu, ən yaxşı işlədikləri mühiti və idman kontekstində güclü tərəflərini necə maksimum dərəcədə artıracağını başa düşür.

2. Yüksək səviyyəli idmançının özünüdərk etmə səviyyəsi: idmançının necə apardığını, güclü və məhdudiyətlərinin nə olduğunu, onları nəyin motivasiya etdiyini və daha effektiv nəticələr əldə etmək üçün davranışlarını necə uyğunlaşdıracağını başa düşmə dərəcəsi.
3. Məşq mühitinin keyfiyyəti: bura idmançıların ləvazimatları, güc və kondisioner proqramları və istifadə olunan ümumi qurğular kimi aspektlər daxildir.
4. Yarış mühitinin idarə edilməsi: bu, yarış mühitinin maddi-texniki cəhətdən nə qədər yaxşı planlaşdırıldığına və idmançının performansını məhdudlaşdırmamaq üçün çətin vəziyyətlərin necə idarə edildiyinə aiddir.
5. Dəstək mexanizmləri: idmançının həyatındakı insanlar. Ailə və dostlardan tutmuş həkimlər, masaj terapevtləri, dietoloqlar, məşqçilər, fizioterapevtlər kimi idmançıları əhatə edən işçilərə qədər hər kəs [5].

Yuxarıda qeyd edilən mövzulardan "məşqçi-idmançı" münasibətləri ən vacib amildir.

Məşqçi və idmançılar arasında məhsuldar bir əlaqənin olması vacibdir. Qarşılıqlı hörmət olmadıqda, məşqçi-idmançı münasibətləri pozulur və mənfi təsir göstərir. Məşqin hazırlıq və yarış dövründə testetmələrdən əvvəl və sonra, xüsusi vasitələrdən istifadə etməklə Azərbaycan Respublikasının Basketbol üzrə kişilərdən ibarət yığma komandası və Azərbaycan Respublikasının Basketbol üzrə yeni-yetmələrdən ibarət yığma komandasının basketbolçuların psixoloji, texniki və taktiki hazırlığının təkmilləşdirilməsi, oyun göstərəcəilərin qiymətləndirilməsi və onların müqayisəsinin aparılmasıdır. İdmançı-idmançı" və "məşqçi-idmançı" sistemlərindəki şəxslərarası münasibətlərin formalaşmasında komanda üzvlərinin əsas fəaliyyətə öz münasibəti olur. Bu əlaqə yetərli eksperimental material olmadığına görə lazımlı şəkildə işıqlandırılmamışdır.

Tədqiqatın nəticələri məşqçinin dünya görüşünü genişləndirmək, praktik fəaliyyətdə yaranan problemlərin həllində kömək etmək, onun cəhdlərinin istiqamət və yollarını göstərmək, bütün ictimai-psixoloji amillərin təsirinin iradəyə təbə olduğuna əminlik yaratmaqdır.

Məşqçi – idmançı sistemində qarşılıqlı əlaqələrin xüsusiyyətləri: Müasir idman növlərində məşqçinin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Fərdi idmançı və ya komandanın fəaliyyətindəki müvəffəqiyyət, xüsusən hazırlığın başlanğıc mərhələsində 60-70% məşqçinin fəaliyyətindən asılıdır. Öz yetirmələri ilə 8-10 il ərzində 2-3 təlim kursu ilə gündə 6-7 saat müddətlə məşğul olan məşqçi yetirmələrinə hərtərəfli bələd olmaq, xarakterinin bütün nüanslarını öyrənmək, məşq və yarışların ekstremal şəraitində psixi vəziyyətə düzgün təsir etmək imkanı əldə edir. Bununla yanaşı, bu və ya digər tərəfdən daima duyğuların müşayiət etdiyi uzunmüddətli birgə iş "məşqçi – idmançı" sistemində şəxslərarası münasibətlərə böyük tələblər qoyur.

Böyük tələblərə "Sağlam münasibət" də daxildir. Oyunçu ilə məşqçi arasında heç bir sirr olmamalıdır. Məşqçi əgər oyunçu haqqında lazım olan bütün məlumatlara malik deyilsə, məşqçidən məlumat saxlamaq məşq rejiminin effektivliyinə xələl gətirəcək, nəticədə yarış müddətində naliyyət əldə etməkdə çətinlik yaranması deməkdir. Şəxslərarası münasibətlərin böyük tələblərindən biridə "qrup daxilində bərabər hüququn saxlanması"dır. Məşqçi hər bir oyunçuya bərabər davranmalıdır. Bəzi idmançılar digərlərindən daha çox "ulduz" materialı ola bilsələr də, məşqçi komandanın bir komanda olduğunu başa düşməlidir. Hər bir oyunçu bir məşqçinin diqqətinə layiqdir, məşqçi hər məşqin ədalətli olmasını və hər bir oyunçunu bərabər şəkildə çalışdırmasını təmin etməlidir. Fiziki cəhətdən istedadlı bir oyunçunu sınamaq və yüksəltmək cazibədar olsa da, həmin oyunçu ətrafında arxalana biləcəkləri yaxşı təlim keçmiş komanda olmadan çox şey edə bilməyəcək. Digər tərəfdən, məşqçi səy göstərməyən oyunçuya yüngül çalışdırma bilməz. Belə oyunçular həvəsli oyunçular qədər vacibdir və onların komandadakı mövqeyinin digərləri kimi vacib olduğunu öyrətmək lazımdır. Meydançada yaxşı oyun oynamaqları üçün oyunçular komanda halında birgə oyun qurmalıdırlar, hər bir oyunçu öz mövqeyində maksimum dərəcədə səmərəli oyun göstərsə bu halda komanda qarşısına qoyduğu məqsədə daha tez çatır və məşqçidə lazım olan nəticəni

əldə etmiş olar. Bu, mübarizə apararı və ya oyuna lazım olduğu qədər səy göstərməyən oyunçularla şəxsən işləmək və hər bir oyunçuya eyni dərəcədə hörmət və qayğı ilə yanaşmaq deməkdir.

Məşqçinin mükəmməlliyə diqqətli olmalıdır, lakin mükəmməllikçi olmamalıdır. Məşqçi olmaq bir komanda və ya oyunçu haqqında nəyin yaxşılaşdırıla biləcəyini bilmək deməkdir. Məşqçi daim məşq etdirdiyi oyunçuları təkmilləşdirməyə çalışmalıdır. Məşqçi oyunçularının oyun fəaliyyətlərinin yaxşılaşdıqlarını hiss etmələrini və irəlləyiş əldə etdiklərini bilmələrini istəyir, lakin oyunçunun heç vaxt kifayət qədər yaxşı olmayacağını hiss etdirmək istəməz. Buda həm müsbət gücləndirmə üçün, həm də oyunçuları daha da gücləndirməyin doğru vaxtın olmasını bilmək deməkdir. Məşqin qənaətbəxş bir performansından sonra yaxşı bir oyunçunun psixi vəziyyəti üçün möcüzələr yarada bilər. Məşqçi bununla sadə müsbət gücləndirməni tədricən daha sərt məşqlərə birləşdirə bilər, həm oyunçuları özündənrazılıq hissələrindən uzaqlaşdırma, həm də düzgün nəticə əldə etdikdə yaxşı performansları ilə əlaqədar onları mükafatlandırma bilər [6].

Nəticədə, "məşqçi – idmançı" sistemində doğru əlaqələrin qurulmasının bacarıqla əlaqəli son dərəcə mürəkkəb və həssas bir məsələ olduğunu söyləmək lazımdır ki, burada da çoxu həm məşqçinin, həm də oyunçunun şəxsi keyfiyyətlərindən asılıdır. Bundan əlavə, əlaqələr obyektiv (yaş, gender, idmançının səviyyəsi, mövcud məşqçidə keçirilmiş vaxt) və subyektiv amillərin təsirlərinə (məşqçi və idmançının mədəni və intellektual inkişaf səviyyəsi, liderlik tərz, psixoloji uyğunluq, dəyərlər və dünyagörüş sisteminin eyniliyi və s.) meyillidir.

Şəxslərarası münasibətlərin yaranma və formalaşması: Yarandığı gündən formal bir təşkilat kimi idman qrupunun qarşısında həm məşqçi, həm də bütün komandanı hədəf alan müəyyən və aydın məqsədlər dayanır.

Qoyulmuş məsələni yerinə yetirmə fəaliyyəti məşqçi və adi komanda üzvlərini qarşılıqlı əlaqə, güclərini birləşdirmək, formal (işgüzar) əlaqələrin yaranmasının ilk və əsas şərt-

lərindən olan şəxsi, işgüzar (formal) əlaqələri axtarmaq və qurmağa məcbur edir. "Bu proses (münasibət) zamanı birgə fəaliyyət iştirakçıları arasındakı münasibətlər qurulur, saxlanılır və dəyişdirilir".

Formallaşdırılan birgə fəaliyyət prosesində şəxsi əlaqələr və işgüzar xarakterli münasibətlər sayəsində tədricən bir-birinə hiss, rəğbət, qarşılıqlı maraqdan ibarət əlaqələr ortaya çıxır, yəni qeyri-formal əlaqələr yaranır. Bu prosesi idman qrupunda, komandada insan tələbatının hərəkətverici qüvvəsini, istiqamətləri, dəyərlər sistemini nəzərə almadan müzakirə etmək olmaz. İnsan tələbatının strukturu mürəkkəb və çoxözlüdür. Bu günə qədər müəyyən edilmiş ehtiyacların beş səviyyəsi aşağıdakı iyerarxiyanı təqdim edir:

- birinci səviyyə – fiziki tələbatlar: qida, geyim, mənzil, istehsal, sağlamlıq və s.
- ikinci səviyyə – ərzaq, geyim, mənzil, moda, rahatlıq və s. keyfiyyəti ilə bağlı olan tələbatlar;
- üçüncü səviyyə – bəzi qruplara aid olmaq, tanınma, səlahiyyət, başqalarından hörmət tələb etməyə tələbat;
- dördüncü səviyyə – idraki tələbatlar: bilik, intellektual və psixoloji inkişaf;
- beşinci (yüksək) səviyyə – öz qabiliyyətlərinin, yaradıcılıq işlərinin təzahüründən sonra özünü ifadə etmək, yaradıcılıq, müstəqillik, özünü təsdiq etməyə olan tələbatlar [4].

Müxtəlif tələbatlar daxilən öz aralarında bir təbii sistemə bağlıdırlar və idman komandasının hər bir üzvü üçün fərqli intensivlik və xarakter daşıyır. Beləliklə, idmanla məşğul olmağa başlayan cavan insanda çətin ki, 1-ci və 2-ci səviyyənin tələbatları yarana, hətta əsas yer tuta, hərçənd sağlamlığın möhkəmləndirilməsi, fiziki keyfiyyətlərin tərbiyyəsi üçün güc, dözümlülük, diribaşlıq və s. kimi tələbatların mövcudluğu da istisna deyil. Ehtimal ki, onun üstünlük təşkil edən tələbatları 3-cü səviyyəyə aiddir. Yüksək dərəcəli idmançılar üçün üstünlük təşkil edən tələbatlar 3-cü, 4-cü və 5-ci səviyyəyə aiddir. Lakin, onlarla birlikdə 1-ci və 2-ci səviyyəli tələbatlar da yarana bilər. Hətta üstünlük təşkil edə bilərlər. Bu, idmançı-

nın şəxsiyyətindən, dəyərlər sistemindən və mövcud həyat şəraitindən asılıdır.

Beləliklə, idman komandalarında şəxslər-arası münasibətlərin yaranması və formalaş-ması rəsmi təşkilatların ümumi qanunlarına uyğun olaraq baş verir və bir neçə mərhələyə bölünə bilən mürəkkəb, lakin həmişə təkyönlü yol keçir:

1. tələbatların ortaya çıxması və dərk edil-məsi;
2. tələbatın yaranmış ehtiyacları təmin edə bilən bu və ya digər fəaliyyətə davamlı marağa çevrilməsi;
3. onların tələbatlarını qarşılamaq üçün iştirak etmələri lazım olan fəaliyyət tələblərinə uyğun bacarıqlarını müqayisə etmək və qiymətləndirmək;
4. yaranmış tələbatı təmin edə biləcək fəali-yətlərin tapılmasına yönəldilmiş davranış motivinin formalaşdırılması;
5. fəaliyyət müddətində məşqçi və idmançı-larla əlaqələr qurmaq; tələbatların ödənil-məsinə kömək edən formal əlaqələrin ya-ranması;
6. formal münasibətlər əsasında rəğbət, dost-luğa üstünlük vermə, ümumi maraq və meyillərin ortaya çıxması; qeyri-formal əlaqələrin formalaşdırılması.

Qarşılıqlı münasibətlərin növləri. İdman qrupundakı münasibətlər idmançılar arasında münasibət (üfiqi səviyyə) və ya “idmançı – idmançı” sistemində qarşılıqlı münasibətlər və idmançı ilə məşqçi (şaquli səviyyə) və ya “məşqçi – idmançı” sistemindəki münasibətlə-rə bölünür [2].

Qarşılıqlı münasibətlərin bu növlərindən hər biri öz növbəsində formal və qeyri-formal ola bilər.

“İdmançı – idmançı” və “idmançı – məşqçi” sistemlərində formal əlaqələr öncədən “proqramlaşdırılmışdır” və fəaliyyətin tələbləri ilə müəyyən edilir, ona ümumiyyətlə, idmanın hər bir növü üçün məlum olan vəzifə və “sə-narilər” daxildir. Bu sistemlərdə qeyri-formal sahədə əlaqələrin necə cəmləndiyini proqnoz-laşdırmaq çox çətindir, çünki onların inkişafı tənzimlənməmiş simpatiya və antipatiyalar, üstünlüklər, ümumi maraq və həvəslər əsasında

öz-özünə baş verir. Bəzi məşqçilər, xüsusilə yeni başlayanlar üçün qeyri-formal əlaqələr tez-tez məşqçinin ikili mövqə tutan fəali-yətinin mahiyyətinə görə mühüm çətinliklər yaradır: bir tərəfdən o, liderdir, kollektivin hərəkət strategiyasını təyin edən və planlaşdıran bir şəxsdir; digər tərəfdən, o bu kollektivin bərabərhüquqlu üzvüdür. Bu vəziyyət bəzən komandanın məşqçisi “oyun məşqçisi” kimi çıxış etməli olanda daha da çətinləşir. Bu və-ziyətdə məşqçi və idmançılar arasında sərhəd çox mürəkkəb ola bilər ki, bu da intizamın azalması, rejimin pozulması, öz hərəkətlərinə görə məşqçinin qarşısında cavab vermək istə-yinin olmaması və s. səbəb ola bilər. İdmançı məşqçisinə hörmət etməli və ona etibar etmə-lidir. Məşqçilər səlahiyyətli mövqə tutsalar da, idmançıların onları əlçatan, rol modeli və ya mentor kimi görməsinə əmin olmalıdırlar. Məşqçiliyin çətinliyi empatiya və emosional şüurla yanaşı rəşional məntiqi tarazlaşdırmaq-dır. Məşqçi ilə idmançı arasında möhkəm mü-nasibət təkcə idmançının müsbət, etik və əxla-qı bir insan kimi böyüməsi üçün deyil, bütöv-lükdə komandanın performansını üçün vacibdir.

Nəticə. Müsbət münasibət bacarıqlarını inkişaf etdirən, idmançıları ilə effektiv, şəxsi münasibətlər yaratmağa diqqət yetirən məşqçi-lər, komandanın qələbələrindən asılı olmaya-raq fayda görəceklər, çünki onlar müsbət əx-laqi və etik davranışların qurulmasına kömək etmiş olacaqlar. Güclü əlaqələr və məşqçiliyə vahid yanaşma vasitəsilə gənc idmançılar bir insan kimi inkişaf edir və komanda kimi daha yaxşı oynayırlar. Buda idmançı-idmançı ilə münasibətin yaxşılaşmasına gətirib çıxarır.

ƏDƏBİYYAT

1. **Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə.** *Psixolo-giya* (Ali məktəblər üçün dərslik). Bakı: Çinar-çap, 2012.
2. **Seyidov S.İ.** *Psixologiya*. Ali pedaqoji məktəblərin bakalavr pilləsi tələbələri üçün dərslik. Bakı: Nurlan, 2017.
3. **İbrahimova N.M., Həsənova E.B.** *Bas-ketbol* (Ali məktəblər üçün dərslik). Bakı: Ecoprint, 2018, 424 s.

4. Əliyev İ.S., İbrahimova N.M., Quliyev P.N. *İdman komandalarında qarşılıqlı münasibət* (Bakalavr pilləsi tələbələri üçün dərslik). Bakı: Ecoprint, 2022, 107s.
5. *Ali pedaqoji məktəblərin bakalavr pilləsi tələbələri üçün dərslik*. Professor S.İ Seyidovun və professor M.Ə.Həmzəyevin redaktorluğu ilə Bakı-YYSQ-2014 s.434.
6. onlinemasters.ohio.edu/blog/5-tips-for-a-strong-relationship-between-a-coach-and-an-athlete/

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ БАСКЕТБОЛИСТ-ТРЕНЕР НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИГРЫ

и.о. профессора Н.М. Ибрагимова^{1а}, Т.Ф. Алиева^{1б}

¹Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта

^аnigar.ibrahimova@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-7046-3313

^бtehmene.aliyeva2021@sport.edu.az, orcid.org/0000-0003-1264-0040

Аннотация. Данная научная работа посвящена анализу проблемы взаимоотношений в баскетбольных командах. Рассмотрены принципы формирования взаимоотношений в системах «тренер-спортсмен» и «спортсмен-спортсмен», влияние на них объективных и субъективных факторов, а также роль социально - психологических

факторов, таких как лидерство, стиль управления, совместимость в динамике межличностного взаимодействия в баскетболе.

Ключевые слова: *принципы формирования взаимоотношений, профессионализм тренера, чувство уважения спортсменов, типы взаимоотношений.*

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF BASKETBALL PLAYER-COACH INTERACTION ON THE EFFICIENCY OF THE GAME

sub. prof. N.M. Ibrahimova^{1а}, T.F. Aliyeva^{1б}

¹Azerbaijan State Academy of Physical Education and Sport

^аnigar.ibrahimova@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-7046-3313

^бtehmene.aliyeva2021@sport.edu.az, orcid.org/0000-0003-1264-0040

Annotation. This scientific work is devoted to the analysis of the relationship problem in basketball teams. The principles of the formation of mutual relations in the "coach-athlete" and "athlete-athlete" systems, the influence of objective and subjective factors on them, as well as the role of social-psychological factors such as leadership, management

style, compatibility in the dynamics of interpersonal interaction were investigated in the basketball sport.

Keywords: *principles of relationship formation, coach's professionalism, athletes' feelings of respect, types of mutual relationships.*